

Свтушенко С. О.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української літератури і компаративістики
Київського університету імені Бориса Грінченка

МИНУЛЕ ЯК ТЕПЕРІШНЄ У ТВОРЧОСТІ ПОСТКОЛОНІАЛЬНИХ АВТОРІВ

Анотація. У статті розглянуто проблему взаємодії та взаємозв'язку таких категорій, як «минуле», «теперішнє» та «майбутнє». Наголошено на зміні акценту із сучасного майбутнього на сучасне минуле. Досліджено функціонування зазначених категорій у творчості вітчизняних письменників.

Ключові слова: минуле, теперішнє, майбутнє, історія, інтерпретація.

Постановка проблеми. На сьогодні проблема минулого та його взаємодії з теперішнім і майбутнім є вкрай актуальною. Пов'язано це насамперед з активним використанням набутого досвіду сучасними інтерпретаторами (від інтелектуалів до пересічних громадян). Відчувається постійний вплив минулого на сучасні події, що потребує ретельного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Категорії минулого, теперішнього і майбутнього вивчаються дослідниками з різних наукових галузей (В. Беньямін, П. Коннертон, Е. Гобсбаум, Т. Рейнджер та ін.). Особливої уваги заслуговують напрацювання Я. Ассмана («Культурная память. Письмо, память о прошлом и политическая идентичность в высоких культурах древности») та А. Ассман («Простори спогаду. Форми та трансформації культурної пам'яті», «Новое недовольство мемориальной культурой», «Распалась связь времен? Взлет и падение темпорального режима Модерна»). Дослідницька діяльність німецьких науковців насамперед спрямована на виявлення специфіки функціонування минулого в теперішньому та визначення способів подолання «незручного» минулого.

Мета статті – дослідити взаємозв'язок минулого, теперішнього, майбутнього та встановити реалізацію цих категорій у творчості вітчизняних авторів.

Виклад основного матеріалу. Неминулість минулого та сприйняття теперішнього й майбутнього крізь призму пройдешнього – найхарактерніша прикмета/«ключовий феномен» сучасного світу: «<...> Вкупе с опытом, воспоминаниями, чувствами и различными элементами идентичности прошлое тесно связано с настоящим и будущим» [2, с. 28]. Минуле, за В. Беньяміном, є складником конструкції, «місце якої не в гомогенному та порожньому, а в доконаному теперішньому часі»: «Так, античний Рим для Робесп'єра був минулим, ущерб повним теперішності, от він і виривав його з неперервного ланцюга історії. Французьку революцію почали сприймати як Рим, що постав заново. Вона переймала собі атрибути старого Риму так само, як мода переймає атрибути старосвітського вбрання» [5, с. 47]. Минуле і майбутнє перебувають у постійному діалозі, насичуючи, означуючи, доповнюючи одне одного. За Е. Саїдом, «ні минуле, ні теперішнє, як і жоден поет чи митець, не витворюють повного значення самі-одні» [16, с. 38].

Варто відзначити, що не всі дослідники розділяють думку щодо неминучого взаємозв'язку між минулим і сучасним. Наприклад, О. Гнатюк вважає, що «зв'язок між минулим і сучасним є радше витвором нашої уяви, аніж «твердою» реальністю; все, що ми насправді можемо, – це рефлексувати навколо образів минулого; решта ж – від диявола чи, точніше, наукового шарлатанства і політичного маніпулятивства» [9, с. 87].

Учені неодноразово наголошували на «складності стосунків між минулим і теперішнім» (Т. Еліот, Е. Саїд, А. Ассман). Визначають два способи взаємодії минулого і теперішнього. Перший – теперішнє впливає на минуле. У результаті постають «образи добірного, генеалогічно придатного минулого, з якого <...> вилучили небажані елементи, сліди й наративи» [16, с. 52]. Другий – минуле впливає на теперішнє. Як наслідок, «наше формулювання й репрезентація минулого формує наше розуміння й бачення теперішнього» [16, с. 38].

Е. Саїд вважає інтерпретацію теперішнього крізь призму минулого однією з найпоширеніших стратегій і пов'язує її розповсюдження з незгодою «стосовно того, що було в минулому і чим було минуле», та непевністю «стосовно того, чи минуле насправді минуло, завершилося, пройшло, чи триває – хоч, мабуть, і в інших формах» [16, с. 37]. Більше того, дослідник вважає, що «вплив минулого на культуру сьогодення важливіший за саме минуле» [16, с. 54].

Подібні думки знаходимо в роботах П. Коннертона («Як суспільства пам'ятають»), А. Алейди («Простори спогаду. Форми та трансформації культурної пам'яті», «Распалась связь времен?...»), В. Беньяміна («Про поняття історії»). Так, П. Коннертон стверджує, що «наше сприйняття теперішнього великою мірою залежить від нашого знання про минуле, і наші образи минулого зазвичай слугують для легітимізації наявного соціального ладу» [13, с. 18]. А. Ассман вважає, що «минуле, від якого ми із часом все більше віддаляємося, не стає повністю лише надбанням істориків, а продовжує у вигляді суперечливих претензій і обов'язків впливати на сучасність» [3, с. 25]. В. Беньямін не тільки говорить про взаємозалежність історії з теперішнім часом, а також акцентує увагу на впливі теперішнього часу на історію: «Теперішній час, що як модель часу месіанського стискає історію людства в лещатах жадливої аббревіатури, достоту збігається з тим слідом, що його залишає після себе у всесвіті історія людства» [5, с. 48].

Процес аномального заглиблення в минуле розпочався у 70–80-х рр. ХХ ст. і триває донині. Серед першопричин глобальності подібного явища дослідники (А. Хюссен, А. Ассман та ін.) називають «переизбыток насилия в истории ХХ века» і «необходимость ответственного отношения к нему и <...> памятования». Вагомою підставою валоризації минулого також вважають втрату віри в майбутнє як надійний орієнтир: «Оно перестало быть той перспективной точкой схода, к которой

устремлены наши чаяния, цели и планы» [4, с. 10]. У результаті сучасність майбутнього поступилася місцем сучасності минулого, що виявилось животворним джерелом для різного роду політичних концепцій, сучасних ідеологій та «формулою програми на майбутнє» (А. Ф'ют).

Процес створення «надійного і придатного минулого» (Е. Гобсбаум) як одного з інструментів утримання імперської влади в колоніях розпочався наприкінці XIX ст. Наприклад, у Великій Британії систематизоване минуле із британським та індійським складниками було представлено як британцям в Індії та вдома, так і індійцям: «Королева була монархом водночас Індії і Британії, владним центром обох суспільств. Голова британського уряду в Індії в 1858 р. мав подвійний титул і посаду. Як генерал-губернатор, він у підсумку відповідав перед парламентом, а як «віце-король» – представляв монарха і його зв'язок із князями і народом Індії» [6, с. 195].

У XX ст. європейська панівна еліта продовжує конструювати минуле, оскільки «старі нитки й переплетіння, які зсередини зв'язували домодерні суспільства, почали обтріпуватися, а соціальний тиск управління численними віддаленими територіями й чималими новими внутрішніми землями зростає» [16, с. 52]. Одночасно інша сторона – бунтівні «тубільці» – розпочала вибудовувати подібні конструкції щодо свого колоніального минулого. Деколонізація стимулювала створення національних образів і традицій, які, попри часткову вигаданість та «романтичну, фантастичну забарвленість», відіграли важливу роль мобілізувальної сили. У постколоніальних національних державах конструювання минулого виявилось придатним як для «місцевих маніпуляторів, які <...> використовують їх для прикриття своїх сучасних невдач, корупції і тиранії», так і до «вишикуваних у бойовому порядку імперських контекстів, з яких вони походять і які їх потребували» [16, с. 53].

Доба могутніх імперій відійшла в минуле, однак імперські культурні константи продовжують суттєво впливати на сьогодення. Парадоксальним чином «старий поділ на колонізатора й колонізованого знову виник у формі так званих північно-південних стосунків» [16, с. 54], що загрожує геополітичній стабільності світу. «Живучість імперського минулого» (Е. Саїд) спонукає, з одного боку, до «переосмислення імперського досвіду», а з іншого – до «критичного передумування свого національного минулого», «перероблення історії», «уміння ставити до історії запитання і вимагати від неї відповіді» [9, с. 467].

Подібна переоцінка пройдежного досвіду вимагає «точних прорахунків із минулим» (А. Ф'ют): 1) визнати злочини власного народу («злочин мусимо назвати злочином»); 2) переглянути взаємини із сусідами («страшенно заплутані»); 3) перебороти будь-які різновиди націоналізму; 4) стати на захист культурної відмінності та різноманітності; 5) взяти за основу ідею Центральної Європи. Такий «рецепт» переоцінки та оздоровлення минулого пропонує Т. Венцлова і стосується він насамперед литовського народу, однак виявляється напрочуд актуальним для будь-якого народу: «<...> Постулат сумлінного поведіння з історичним минулим, що полягає в устремлінні до чесного, невибіркового збирання всіх фактів, доповнює поет постулатом чесною ідентифікації з тими, що проминули, і досягнення цим шляхом «емоційної правди окремих людей» [17, с. 84].

Загалом сучасному світові властивий такий феномен, як «ідеалізація давнього історичного минулого». А. Алейда наголошує на тому, що люди продовжують конструювати для себе зручне минуле, «поскільки їх тяготять темні епізоди

собственной истории, к тому же прошлое способно оказывать различные виды давления» [2, с. 21]. Виникнення та функціонування подібного явища зумовлене комплексом причин, серед яких не останнє місце займають імперсько-колоніальні прояви, страх перед процесами глобалізації та механізмами вільного ринку тощо. Надмірне культивування ідеалізованого минулого загрожує неминучій стагнації суспільства. Т. Венцлова переконаний, що «надмірний культ пам'яті знеохочує та паралізує», тому що «в жодному суспільстві пам'ять не є привілеєм кожної людини» (раніше її привласнювали собі «шамани, барди, духовні особи»), і тим більша роль належить нині письменникам та інтелектуалам, котрі повинні бути «охоронцями пам'яті» [17, с. 85].

Вітчизняні інтелектуали доволі багато уваги приділяють проблемам минулого та його взаємозв'язків із теперішнім. Подібні рефлексії мають місце як у художніх (В. Шкляр, Ю. Винничук, М. Матіос та ін.), так і в публіцистичних текстах (Ю. Андрухович, О. Забужко, С. Процюк, А. Дністровий). Можна виокремити декілька позицій, що визначають напрям думок сучасних авторів: 1) актуальність минулого; 2) нерозривність минулого та сьогодення; 3) «оздоровлення» минулого; 4) минулість минулого.

У збірнику статей та есеїв «Письмо з околиці» знаходимо рефлексії А. Дністрового щодо корисності, доцільності та, найголовніше, наближеності суджень і думок давноминутих філософських традицій. Автор переконаний, що «розроблення нинішніх проблем безпосередньо опирається на давні й минулі інтелектуальні системи», тому пошук свого когнітивного Ельдорадо серед модних і сучасних мислителів та скептичне ставлення до «минулого як пережитку і музею знань – це по суті шлях в нікуди»: «Тому я ніколи не відмовлюся від творчості Декарта, Спінози як «давню минутих і застарілих» доктрин, бо це омана, до якої схильні хіба поверхові та банальні люди, що нахапалися популярного базікання ганебних лекторів. Пошук «сучасного» у старовині має бути першим методологічним принципом» [12, с. 18].

М. Матіос свою заглибленість в «історію тієї частини України, яка й тепер залишається дуже і дуже незрозумілою для багатьох тих, хто не винен у своїх незнаннях про неї» пояснює словами одного з філософів: «Хто не пам'ятає свого минулого, приречений пережити його знову» [14, с. 31]. У «Вірваних сторінках з автобіографії» письменниця наголошує на тому, що «теперішнє – це я і те, що мене турбує, на які алюзії наштовхує, до яких думок чи дій спонукає». Усвідомлення єдино можливого сучасного теперішнього спонукає постійно повертатися до минулого, оскільки «всі коди сучасного і майбутнього «зашифровані» в минулому»: «І якщо ми не здатні розкодувати послання з минулого – ми не є спроможні продукувати продуктивне майбутнє з теперішнього дня» [14, с. 8].

Ю. Андрухович звертає увагу на те, що «будь-який текст, спроектований цілком у минуле, все одно стосується сьогодення, затим що минуле є активною часткою нашого тепер». Нерозривність минулого і теперішнього письменнику добре вдається відтворити кризь призму сприйняття своїх персонажів, як у випадку Цумбруннена з роману «Дванадцять обручів»: «Усе, що Цумбруннен побачив, блукаючи з поверха на поверх, переходячи з крила у крило, минаючи більші зали й меші відсіки, залишало враження дивної комбінації часів, коли цілі шматки минулого існування щоразу нагадували про себе, цілком виразно вклинюючись у теперішнє – то незаштукатуреним фрагмен-

том стіни, викладеним із передвоєнної цегли SERAFINI, то ділянкою мозаїчного панно з радянськими космонавтами і штучним супутником. То в цілком несподіваній ніші виникла, безсоромна у своїй неприкритості, чавунна австрійська ванна зі шляхетно позеленілими кранами, то фосфоресцентний олень – вершина декоративного мислення шістдесятих, але в натуральну величину – ошелешував із постаменту, викладеного шліфованим річковим каменем» [1, с. 58].

А. Дністровий у збірці статей та есеїв «Письмо з околиці» наголошує на надзвичайній важливості «оздоровлення» від минулого і пояснює це насамперед приналежністю до останнього радянського покоління: «На очах моєї юності розкладався потужний комбінат соціалізму, у поглядах дорослих з'явилася зневіра, страх і апатія, а в міркуваннях про завтрашній день – розгубленість і непотрібність» [12, с. 185]. Письменник переконаний, що принаймні для генерації 70–80-х рр. минулого століття совок до кінця життя залишиться неприємним, але реальним привидом: «Навіть кризь десятиліття через їхні роки, тіла, шкіру прозирає совок», що «робить їх агресивними й байдужими, інколи захланними і знавіснілими» [12, с. 185]. Оскільки сумні результати радянського експерименту «даються знаки ще й нині», украй необхідним видається вивільнення від «неприємної реальності» власного минулого.

У «Канатоходцях» С. Процюка читаємо про незбагненну катарсисну тасмницю родової пам'яті та поклику родової крові: «Скільки тих безіменних і забутих могил солдатів національної боротьби розкидано сибірськими льодовиками чи чужими землями? Скільки їх, колишніх карооких та темноволосях українок і українців, непогребених і неоплаканих, що так непорочно любили і по-ангельському вірили у святість своєї вітчизни? <...> Тих, що гинули під Крутами і в упівських криївках, розривали себе гранатами, аби не здаватися в полон, творячи ритуал ідеологічного самогубства? Що ми знаємо про тисячі цих лицарів та лимарок духу?» [15, с. 172]. Письменник упевнений, що наша «навіть подібна державності» не відбулася б, «якби не кривава і безкровна офіра цих багатотисячних і майже забутих журавлів української історії» [15, с. 172].

Заповнення лакун вітчизняної історії видається вагомою частиною процесу подолання складного та суперечливого минулого. Важливо при цьому пам'ятати, що історичне минуле будь-якої країни часто нагадує «мінне поле», що приховує в собі вкрай болючі «суспільні небезпеки». Найкращими «саперами», на думку М. Матіос, є митці і художники. Вони за допомогою Слова можуть «навіть заміновані поля <...> розмінувати безпечно» [14, с. 31]. Найнебезпечнішими на мінних полях історії виявляються «шеренги грубих і безпардонних мінерів»: «Тих, хто не боїться ні совісті, ні Бога, збурюючи людей одне проти одного не задля самих людей чи якоїсь Великої Істини, а задля своїх корисливих цілей на дуже коротких дистанціях» [14, с. 31]. Насамперед такими мінерами виступають вітчизняні політики, які «жонглюючи необдуманними словами, як <...> камінням», нав'язують псевдоінтерпретації тих чи інших історичних подій.

М. Матіос виступає проти необережного поводження з минулим. Найскладніші епізоди історії – «часи постійно змінної – як електричний струм – влади» (як у випадку УПА – НКВД – МГБ, коли діяли «яструбки») – секоти – провокатори – слабкі й сильні люди, негідники і порядні <...>) – доводять, що кожен з учасників драми змушений був керуватися «своїми – цивільними чи людськими – законами», і «кожен із них – дотепер! –

має свою Правду, над істинністю якої не завжди має відправу замислитися» [14, с. 31]. Важливо чесно собі сказати: «Так, це було. Я про це не знав раніше. Або знав, але знав інакше. І я це, можливо, не до кінця розумію. Однак я в цьому не винен. І я зроблю все для того, щоб ТАКЕ більше не могло статися на моїй землі. Бо я – Людина знаюча і думаюча. І це – моя земля, навіть якщо я народився десь-інде. Але тут я живу. Тут залишиться мій прах. І тут мене продовжуватимуть мої діти і внуки. Тому на цій землі повинен панувати спокій, щоб мій прах, бо-рони Боже, не став згодом торгом для недобросовісних політиків чи інших якихось безумців» [14, с. 31].

Вітчизняні автори також звертають увагу на таке явище, як «минулість минулого». Приміром, у романі Ю. Винничука «Цензор снів» наголошується на неможливості повернути минуле. Один із героїв Стефан Шуберт востаннє повертається у Львів, місто своєї молодості, у 1996 р. й усвідомлює, що все змінилося – минуле відійшло в минуле: «Він буде ходити вулицями, якими снів, обмацуючи поглядом знайомі будинки, часто зупиняючись і мружачи очі, шукатиме п'ятдесят років тому, бо все зазнало змін або назавше зникло» [8, с. 9].

Висновки. На думку В. Беньяміна, «минуле повністю відійде у спадок людству лиш тоді, коли те вивільниться від страждань». [5, с. 40]. Дещо утопічне припущення німецького філософа спонукає до усвідомлення необхідності подальшого дослідження минулого на різних дискурсивних полях.

Література:

1. Андрухович Ю. Дванадцять обручів: роман / Ю. Андрухович. – Х. : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2013. – 288 с.
2. Ассман А. Новое недовольство мемориальной культурой / А. Ассман ; пер. с нем. Б. Хлебникова. – М. : Новое литературное обозрение, 2016. – 232 с.
3. Ассман А. Простори спогаду. Форми та трансформації культурної пам'яті / А. Ассман ; пер. з нім. К. Дмитренко, Л. Доронічева, О. Юдін. – К. : Ніка-Центр, 2012. – 440 с.
4. Ассман А. Распалась связь времен? Взлет и падение темпорального режима Модерна / А. Ассман ; пер. с нем. Б. Хлебникова ; пер. с англ. цитат Д. Тимофеева. – М. : Новое литературное обозрение, 2017. – 272 с.
5. Беньямін В. Вибране / В. Беньямін. – Л. : Літопис, 2001. – 214 с.
6. Винайдення традиції / за ред. Е. Гобсбаума та Т. Рейнджера ; пер. з англ. М. Климчука. – К. : Ніка-Центр, 2015. – 444 с.
7. Винничук Ю. Танго смерті: роман / Ю. Винничук. – Х. : Фоліо, 2013. – 348 с.
8. Винничук Ю. Цензор снів: роман / Ю. Винничук. – Х. : Фоліо, 2016. – 319 с.
9. Гнатюк О. Між літературою і політикою. Есеї та інтермедії / О. Гнатюк. – К. : Дух і література, 2012. – 368 с.
10. Грицак Я. Життя, смерть та інші неприємності: статті та есеї / Я. Грицак. – 3-ге вид. допов. – К. : Грані-Т, 2011. – 248 с.
11. Грицак Я. Страсті за націоналізмом: стара історія на новий лад. Есеї / Я. Грицак. – К. : Критика, 2011. – 350 с.
12. Дністровий А. Письмо з околиці: статті та есеї / А. Дністровий. – К. : Грані-Т, 2010. – 240 с.
13. Коннертон П. Як суспільства пам'ятають / П. Коннертон ; пер. з англ. С. Шліпченка. – К. : Ніка-Центр, 2013. – 184 с.
14. Матіос М. Вирвані сторінки з автобіографії / М. Матіос. – Л. : Піраміда, 2011. – 368 с.
15. Процюк С. Канатоходці / С. Процюк. – Брустури : Дискурс, 2015. – 232 с.
16. Саїд Е. Культура й імперіалізм / Е. Саїд. – К. : Критика, 2007. – 608 с.
17. Ф'ют А. Зустрічі з Іншим / А. Ф'ют. – К. : Акта, 2009. – 261 с.

Евтушенко С. А. Прошлое как настоящее в творчестве постколониальных авторов

Аннотация. В статье рассмотрена проблема взаимодействия и взаимосвязи таких категорий, как «прошлое», «настоящее» и «будущее». Подчеркивается изменение акцента с настоящего будущего на настоящее прошлое. Исследуется функционирование указанных категорий в творчестве отечественных писателей.

Ключевые слова: прошлое, настоящее, будущее, история, интерпретация.

Yevtushenko S. The past as present in creation of post-colonial authors

Summary. The problem of interaction and interrelation of such categories as «past», «present» and «future» is considered in the article. It is noted on the change in emphasis from modern future on modern history. We investigate the functioning of the categories of past, present and future in the work of Ukrainian writers.

Key words: past, present, future, history interpretation.